

УДК 1:316.3

ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ І. ФРАНКА НА УКРАЇНСЬКУ ІДЕЮ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ

ВОЛОДИМИР САБАДУХА,

кандидат філософських наук, завідувач кафедри соціальної роботи
Луганського інституту праці та соціальних технологій

У статті досліджуються погляди І. Франка щодо національного ідеалу в розбудові української держави, а також аналізується роль інтелігенції в реалізації національної ідеї. Показано, що І. Франко першим в українській філософській думці поставив проблему національного ідеалу й довів, що він мусить мати пріоритет над соціально-економічними проблемами.

Ключові слова: українська ідея, ідеал, інтернаціональний ідеал, особистість, інтелігенція.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Філософські погляди І. Франка пройшли суттєву еволюцію. Серед науковців існує декілька підходів до їх періодизації: концепція "треступінного розвитку" (М. Зеров, О. Білецький), класифікація А. Музички. Продуктивний підхід запропонований Б. Тихолазом [3], який виділяє 4 періоди еволюції світоглядних та соціально-політичних поглядів І. Франка. Останню періодизацію вважаємо найбільш досконалою, бо вона дозволяє адекватно усвідомити позицію класика української філософії щодо національної ідеї.

Четвертий етап творчості І. Франка (1900-1907) Б. Тихолаз визначає як "філософія влади творчого духу та національної ідеї" [3, с. 113-114]. На наш погляд, його загальною характеристикою є те, що І. Франко остаточно переходить на позиції національної ідеї.

Метою нашого дослідження є аналіз філософських поглядів І. Франка на українську ідею, що передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, з'ясувати роль національного ідеалу в розбудові української держави; по-друге, дослідити філософський контекст поглядів І. Франка; по-третє, проаналізувати його позицію щодо ролі української інтелігенції в реалізації національного ідеалу.

Виклад основного матеріалу. У праці "Поza межами можливого" (1900) І. Франко доводить, що ідеали відіграють суттєву роль у процесі розв'язання суперечностей між суб'єктами соціальної діяльності. Франко-філософ критикує тих представників української інтелігенції, які спиралися на здоровий глузд як на найвищий критерій розуму. Він підкреслює, що "простий хлопський розум не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом у жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої критики" [6, с. 278]. Тоді як представники "хлопського розуму" наполягали на тому, що соціально-економічний розвиток мусить мати пріоритет над політичними та духовними цінностями в українському суспільстві, І. Франко заперечує подібні твердження й зазначає, що "жолудкові ідеї" не можуть мати пріоритету перед необхідністю завоювання Україною політичної самостійності. Так, філософ пише: "жолудкові ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу еконо-

мічного невілля, занидіння, павперизації, культурного застою і упадку" [Там само, с. 280]. Критика І. Франком "простого хлопського розуму" має надзвичайно актуальний характер, бо в суспільно-політичному житті України до цього часу панує цей тип мислення, який вважає здоровий глузд за найвищий критерій розумності.

І. Франко піддав критиці й погляди М. Драгоманова та іронізував із його позиції, коли останній боявся займатися політикою й пропонував розвивати лише українську мову, літературу, освіту. Щодо точки зору М. Драгоманова І. Франко зробив висновок, що "вона повстала на ґрунті політично несвободнім..." [Там само, с. 281] і це сталося тому, що М. Драгоманов абсолютизував західноєвропейські ідеали. Із цього приводу класик української філософії зауважив, що "глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності й політичної волі заслонювала перед його (Драгоманова - В. С.) очима ідеал національної самостійності..." [Там само, с. 283]. Це дійсно так. М. Драгоманов не знайшов в українській філософії гідної традиції й беззастережно перейшов на марксистські позиції. Підсумовуючи свої роздуми щодо позиції М. Драгоманова, І. Франко зазначив: "Для нас тепер не підлягає сумніві, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій <...> був головною трагедією в житті М. Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань..." [Там само]. Розвиток історичних подій лише підтвердив пророчі передбачення І. Франка.

Ідею національного розвитку Франко-мислитель ставив вище інтернаціональних ідеалів. Так, він наголошував: "Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації" [Там само, с. 284]. І. Франко не заперечував можливість існування інтернаціональних ідеалів, але зазначив, що вони вийдуть на арену історії лише тоді, коли суперечності між націями стануть надбанням історичних досліджень. "Може бути, що колись надійде пора консолідування якихось вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів" [Там само].

№ 2 (109) лютий 2011 р.

Національний ідеал у виступав в І. Франка рушійною силою як в економічній сфері, так і в суспільно-політичній. Філософ пише, що ідеал "треба прийняти головним двигачем у сфері матеріальної продукції, тим, що попирає людей до відкриття, пошукувань, надсильної праці <...>, а ще більше значіння має ідеал у сфері суспільного і політичного життя" [Там само]. Ідеал у класика української філософії набув значної конкретизації й розглядався як настанова до нічим не обмеженого розвитку нації. Він підкреслював, що у сфері суспільного життя ідеалом мусить бути "ідеал повного, нічим <...> не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою *нації*" [Там само].

Національний ідеал в І. Франка мав динамічний характер. Мислитель розумів, що розвивається не лише життя, а й ідеали, а тому писав: "Тільки там, де ті ідеали живі, розвиваються і пнуться чимраз вище, маємо й прогресивну і чимраз інтенсивнішу матеріальну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайській застий" [Там само, с. 283-284]. Цей висновок вступає в протиріччя з марксистською філософією, яка розглядала соціалістичний ідеал як реалізацію Царства Небесного на землі. На четвертому етапі творчості І. Франко концептуально відкріся від основних положень марксистської філософії та ідей інтернаціоналізму й зазначив, що при відсутності національного ідеалу в Україні матеріальний розвиток "потопче і роздавить нас, як сліпа машина" [Там само, с. 285]. Отже, якщо узагальнювати погляди І. Франка на роль національного ідеалу, то треба зробити висновок, що національний ідеал стає для філософа Абсолютом.

Ідеал є спонуванням до діяльності лише тоді, коли він виступає в якості Абсолюту. Національна ідея - це Абсолют, який не підлягає сумніву, без якого суспільство не може бути стабільним і динамічно розвиватися. З погляду Абсолюту, національна ідея виступає гарантом моральності стосунків між різними суб'єктами діяльності. Приймаючи національну ідею як Абсолют, індивід буде долати скінченність свого життя. Ми згодні з висновком М. Булатова щодо взаємозв'язку між Абсолютом і стабільністю тієї чи іншої культури: "Стабільність будь-якої культури, соціальних зв'язків ґрунтується на певній остаточній інстанції, яка не підлягає сумніву <...> Без такого Абсолюту суспільство нетривке. Саме він є гарантом моральності стосунків, правових законів, єдності соціуму як цілого" [1, с. 1]. Але ми не погоджуємося з думкою, що Абсолют як умова життєдіяльності людини має знаходитися поза її межами. Абсолют - це те, що є в кожній людині, але досягається лише тими індивідами, чії спонукання виходять за межі власного життя, переростають в інтерес нації. Абсолют у цьому випадку не виноситься за межі людини, а знаходиться в самій людині як вищий рівень розвитку її сутнісних сил.

Національна ідея в сучасних умовах повинна ввібрати в себе найсуттєвіше екзистенційне прагнення людини - бути в житті особистістю. Звичайно, далеко не кожна людина здатна розвинути свої здібності до рівня особистості, але суспільство мусить створити всі необхідні умови для вдосконалення людини.

Проаналізуємо крізь призму роздумів І. Франка сучасний стан розвитку українського суспільства. Економічний розвиток Східної та Південної України в радянські часи відбувався поза межами українських ідеалів та традицій. Результат цього руху очевидний: матеріальне розтоптало національний дух. Східна та Південна Україна втрачають національні духовні ознаки, і людина опиняється в тенетах вульгарного ма-

теріалізму, що абсолютно суперечить традиційним духовним основам буття української нації. Передбачення І. Франка здійснилися. Отже, на порядку денному стоїть відродження українського національного ідеалу на сході та півдні України.

У четвертий період творчості І. Франко доходить до розуміння провідної, але прихованої тенденції світового духу: концепції рівнів розвитку сутнісних сил індивіда. Докладніше із цією концепцією можна ознайомитись у статті "Евристична значущість гіпотези ієрархії сутнісних сил людини для розробки української національної ідеї" [2]. Що це дійсно так, можна довести за матеріалами поеми "Мойсей" (1905), яка є філософсько-поетичним обґрунтуванням ролі людських здібностей, а точніше ролі особистості в процесі розвитку суспільства.

Образи Авірона і Датана в поемі І. Франка "Мойсей" - це образи людей посереднього рівня розвитку, які є носіями "жолудкових ідей". Вони не бажають шукати шляхів до свободи та особистісного буття, а того, хто це робить, треба психологічно розчавити, що вони й намагались зробити з Мойсеєм. Якщо Авірон і Датан - це ідеологи юрби, то Азазель - найвищий ступінь розвитку людини посереднього рівня здібностей - демон, чорна людина. Він перевіряє Мойсея на психологічну витривалість, інтелектуальну розвиненість, знання потаємних, а тому ще не писаних законів буття. Демон пустелі ставить запитання: "Яке право мав Мойсей утручатися в реальний хід історії"? Він звинувачує Мойсея в тому, що той нав'язав народові свою суб'єктивну волю: "У гордині безмежній свій люд / Ти зіпхнув з його шляху, / Щоб зробити, яким сам його хтів ..." [4, с. 244]. У контексті філософії історії це питання надзвичайно актуальне: чи має право людина втручатися в об'єктивний рух суспільства? А якщо має, то на яких підставах? Таке питання може поставити перед людиною лише той, хто, за словами К. Юнга, відокремився від колективного підсвідомого [9, с. 211]. Азазель зрозумів трагічність панування в суспільстві "жолудкових ідей", але він не бажає докладати зусиль, щоб їх подолати. Тому І. Франко і відніс його до демонів.

Діалоги Мойсея з Авіроном, Датаном, Азазелем - це діалоги між особистістю, яка розуміє всю трагічність панування "жолудкових ідей" у суспільстві, із людиною посереднього рівня здібностей. Мойсей намагався звільнити свій народ не лише від соціального рабства, але й від політичного та духовного. Авірон та Датан не приймають і не можуть зрозуміти високої, але життєво необхідної мети Мойсея. Вони виступають ідеологами найменшого опору в житті, ідеологами пристосування та отримання життєвих радощів "тут і зараз".

Що може надавати сили особистості, щоб виступити проти колективного несвідомого та панівних соціальних, політичних, наукових, філософських парадигм? Усі великі реформатори відчували якусь потаємну сутність людини та суспільства, яка, до речі, залишається незрозумілою людині XXI століття: будь-яке суспільство в будь-яку епоху потребує особистостей, пасіонарів, тобто індивідів, які реально, а не на словах спонукаються у своїй діяльності інтересами суспільства та ідеалами добра та краси. Коли особистостей бракує в суспільстві, тобто в еліті починають переважати індивіди посереднього рівня, така нація починає деградувати - це філософська абетка, яка має стати політичною абеткою української нації. Ігнорування цього закону суспільного життя привело Україну до трагічних наслідків. Ми маємо не 20 років незалежної України, а 20 років перманентних криз.

Успішні реформатори суспільств усвідомлювали цей неписаний закон суспільного життя. Крім того, вони

зрозуміли потаємну суть людини, що рівень розвитку її здібностей та інтелектуальних можливостей залежить не від кількості знань, а від рівня розвитку спонукання до життєдіяльності, тому проголошували необхідність морального вдосконалення людини. Цю потаємну закономірність треба сформулювати таким чином: людина не повинна спонукатися в житті лише потребами власного тіла (стимулом) та вигодою (мотивом), а мусить керуватися цінностями, які виходять за межі її власного життя (інтересами та ідеалами).

Франко-філософ підійшов до розуміння онтологічного закону життєдіяльності людського суспільства. Останнє може успішно розвиватися лише за умови, коли пріоритет у ньому буде належати індивідові особистісного рівня розвитку сутнісних сил, але діалогу Франка-пророка зі своїм народом не відбулося. Він узяв на себе роль будителя. На жаль, письменник, поет, суспільний діяч, філософ відвів собі в історії таку зменшену роль. Сам І. Франко так пояснював свою позицію: "Я любив іти в ряді <...>, але - такого ряду не було..." [7, с. 311] - це по-перше. По-друге, на подібну позицію І. Франка вплинула віра в марксистську тезу про вирішальну роль народних мас в історії. На наш погляд, саме ці помилки негативно вплинули на політичну та соціально-психологічну позицію І. Франка, що він взяв на себе зменшену роль в українській історії. Треба визнати, що діалогу Франка-пророка із своїм народом не відбулося, але діалог Франка-поета та мислителя з культурою відбувся й залишається з нами. Отже, у четвертий період своєї творчості І. Франко піднявся до розуміння провідної тенденції світового духу: ідеї рівнів розвитку сутнісних сил людини, яка так само проявилася у творчості І. Вишенського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша, й мислив у її межах. Франко-філософ розуміє, що розвиток України можливий лише за умови наявності в суспільстві національного ідеалу та пріоритетного становища в суспільстві індивідів особистісного рівня розвитку сутнісних сил.

І. Франко усвідомив роль української інтелігенції в реалізації національної ідеї. Він вбачав її основний недолік у тому, що вона не мала почуття своєї значущості та свідомої мети діяльності, а тому була нездатна до конструктивного мислення. "Наша т[ак] зв[ана] інтелігенція <...> надто мало проявляла почуття своєї ролі, не кажу вже свідомості своєї цілі. Те, що вона проявляла, було тільки проявом її дитинства, її незрілості горожанської, її неспосібності до ясного мислення" [8, с. 140]. Причину цієї соціально-політичної неповноцінності І. Франко вбачав у тому, що інтелігенція не ідентифікувала себе з нацією, а тому робить висновок: "інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом..." [Там само, с. 148].

І. Франко чітко визначає місце української інтелігенції в суспільному житті: вона має бути взірцем своєї нації. На його думку інтелігенція виявилася нездатною до того, щоб очолити боротьбу народу за національну справу. Відсутність провідної верстви не злякала І. Франка, він наголошував на необхідності її виховання. "У нас

нема інтелігенції, - значить, приходиться виробляти її <...>, котра зможе не тільки з щирим чуттям піти в народ, але заразом зможе сильними руками порятувати його, широкою наукою просвітити його" [Там само, с. 150].

І. Франко передчував труднощі, із якими зіткнеться українська інтелігенція в гуманітарній сфері після отримання незалежності, - це "витворити з величезної етнічної маси українського народу *українську націю*, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя..." [5, с. 404]. І. Франко як пророк передбачив розподіл українців за всіма другорядними ознаками і поставив нащадкам завдання: "Ми мусимо навчитися *чутти себе українцями* - не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції" [Там само, с. 405].

Висновки

Підсумовуючи, маємо зазначити, що І. Франко першим в українській філософській думці поставив проблему національного ідеалу й довів, що він мусить мати пріоритет над соціально-економічними проблемами. При відсутності національного ідеалу економічний розвиток неминуче розтопче національний дух. Філософ усвідомив роль провідників у розвитку нації, а тому наполягав на необхідності їх виховання. На четвертому етапі своєї духовної еволюції він відмовився від основних постулатів марксистської філософії, інтернаціональних ідеалів й остаточно переходить на позиції української ідеї. Філософські зусилля І. Франка були зорієнтовані на обґрунтування важливості безкінечного вдосконалення людини та суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булатов М. Абсолют / М. Булатов // Філософський енциклопедичний словник. - К. : Абрис, 2002. - С. 1.
2. Сабадуха В. О. Евристична значущість гіпотези ієрархії сутнісних сил людини для розробки української національної ідеї / В. О. Сабадуха // Практична філософія. - 2008. - № 2 (28). - С. 151-162.
3. Тихолаз Б. Іван Франко - філософ / Б. Тихолаз // Сучасність. - 2002. - № 12. - С. 106-119.
4. Франко І. Я. Мойсей / Іван Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1976. - Т. 5. - С. 201-264.
5. Франко І. Я. Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжці / Іван Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1986. - Т. 45. - С. 401-409.
6. Франко І. Я. Поза межами можливого / Іван Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1986. - Т. 45. - С. 276-285.
7. Франко І. Я. Промова на банкеті під час ювілейного свята 1898 р. / Іван Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1981. - Т. 31. - С. 310-311.
8. Франко І. Я. Чи вертатись нам назад до народу? / Іван Франко // Збір. творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1986. - Т. 45. - С. 140-150.
9. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации : [сб. ст. : перевод] / К. Г. Юнг ; [послеслов. А. В. Брушлинского] ; Рос. акад. наук, Ин-т психологии. - М. : Наука, 1996. - 269 с.

V. Sabadukha

EVOLUTION OF PHILOSOPHICAL VIEWS OF I. FRANKO IS ON THE UKRAINIAN IDEA IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY PROBLEMS

The author studies the I. Franko's views upon the national ideal of the Ukrainian state development and the role of intelligentsia in national idea realization.

Key words: Ukrainian idea, ideal, internationalist ideal, personality, intelligentsia.

© В. Сабадуха

Надійшла до редакції 23.12.2010

№ 2 (109) лютий 2011 р.